

Bahodirjon OMONOV,
QDPI Ta'lim menejmenti dotsenti, PhD
E-mail: bahodironov33@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-2112-1756>

Pedagogika fanlari nomzodi, dotsent Sh.Nematov taqrizi asosida

EKOLOGIK TA'LIM-TARBIYA ORQALI EKOLOGIK MADANIYATNI SHAKLLANTIRISH ZARURATI

Annotatsiya

Maqolada milliy uzluksiz ta'lim-tarbiya tizimini takomillashtirishning innovatsion yo'li – kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan, ya'ni individning layoqatini aniqlash va qobiliyatini baholash orqali kasbiy mahoratga yo'naltirishning o'ziga xos jihatlari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Individ, kompetensiya, layoqat, qobiliyat, mahorat, kompetensiyaviy yondashuv, milliy tizimli ta'lim-tarbiya, yo'naltirish, uzviylik, uzluksizlik.

THE NEED TO FORM ECOLOGICAL CULTURE THROUGH ECOLOGICAL EDUCATION

Annotation

The article reveals the innovative ways to improve the national system of continuing education – based on a competency-based approach, that is, the specifics of the orientation to professional skills by identifying the abilities and assessing the abilities of the individual.

Key words: Individuality, competence, ability, ability, skill, competency approach, national systemic education, redirect, membership, continuity.

Kirish. 2017-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasining 4.4-bandida “Uzluksiz ta'lim tizimini yanada takomillashtirish...” masalasi qo'yilgan. Ta'lim va tarbiya tizimini takomillashtirishning zamonaviy yo'llaridan biri unga kompetensiyaviy yondashishdir. 2012-yildan boshlab milliy ta'lim o'quv dasturlarida mazkur masalaga alohida urg'u berilgan. Lekin “kompetensiya” termini turli normativ hujjatlar va o'quv adabiyotlarda turlicha talqin qilinmoqda. Masalan, maktabgacha ta'limning “Ilk qadam” o'quv dasturida kompetensiya – bolaning bilim, ko'nikma, malaka va qadriyatlarini majmui sifatida aks ettirilgan[1]. Vaholanki, endigina bog'chaga qadam qo'ygan bolada ta'limga tegishli – bilim, ko'nikma, malaka, tarbiyaga tegishli qadriyat elementlari bormikan. Mazkur dasturda tarbiyalanuvchilarning 4ta: kommunikativ, o'yin, ijtimoiy, bilish kompetensiyalarining mazmunini ochib berishga harakat qilingan. Bu 3–7 yoshdagi bolaning bilimi, ko'nikmasi, malakasi va qadriyatini baholashga imkon berarmikan? Yo'q, albatta. Unda kompetensiya termini nimani anglatadi va uni ta'lim-tarbiyada qanday ahamiyati bor?

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Mazkur muammoning nazariy va metodik jihatlari tegishli tadqiqotlarni 1-jadval.

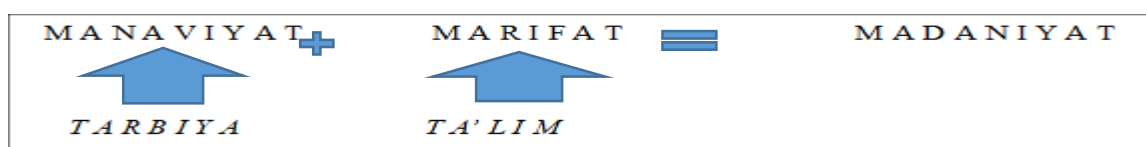
xorijda (Maria Eduarda Ferreiraa, Catarina Cruza, Rui Pitarmab, 2016-yil) kabi olimlar tomonidan o'rganilgan. Ular chiqindishunoslik ta'limi va tarbiyasini aynan maktabgacha yoshdagi bolajonlarga berishdan boshlash kerakligi va uni ekologik ta'limga integratsiya qilish orqali olib kirishni taklif qilganlar. Rossiyalik Y.A.Sidyakina, (2013) tadqiqotlariga ko'ra ekologik, jumladan chiqindishunoslik ta'limi umumiy o'rta ta'limning boshlang'ich qismida ekotizimlar haqida qanday o'ylashni emas, balki qanday fikr yuritishni o'rgatishga yo'naltirilgan bo'lishi zarur, deb xulosa qilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Ta'lim tizimidagi pedagogik metodlar tizimi aniqlandi va ular quyidagi ierarxik pog'onaga joylashtirildi:

mavzuga tegishli ma'lumotlarni to'plash va tahlil qilish; faoliyat samaradorligini aniqlash va tajribalarni joriy qilish holatini baholash;

Tahlil va natijalar. Avvalambor, O'zbekistonda ta'lim va tarbiyaning yagona bir maqsadga – yuksak madaniyatli shaxsni tayyorlashga yo'naltirilganligini e'tirof qilmoqchimiz. Yuksak madaniyat esa quyidagi hayotiy formulaga: tarbiyaga asoslangan ma'naviyat va ta'limga asoslangan ma'rifatdan kelib chiqadi.

Yuksak madaniyatli shaxsni tarbiyalash formulasi

Chunki inson ma'naviyati tarbiya orqali, ma'rifati esa ta'lim orqali shakllanadi. Yuksak madaniyatli shaxsgina jamiyatda farovon hayot sari intila oladi va odamzod uchun xizmat qiladi[4]. Kishi ma'naviyatli bo'lsa-ku, ma'rifatli bo'lmasa, u zamonamizdan orqada qoladi. Ma'rifatli bo'lsaku, ma'naviyatli bo'lmasa, olgan bilimni yomonlikka ishlatadi. Kishi ham bilimli ham tarbiyali bo'lsagina el-yurt uchun foydasi tegadigan “inson” bo'lib yetishadi. Lekin, fanda “ta'lim” va “tarbiya” atamallari alohida kategoriya yoki insonning faoliyat turidir.

Rivojlangan davlatlarda zamonaviy kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ijtimoiy kategoriyadagi ta'lim-tarbiya kishilarga emas, aynan kishiga qaratilgan[6]. Sobiq Ittifoq davrida jamoaviy-ommaviy ta'limda ishlatilgan “biz” o'rmiga, endilikda individ yoki jismoniy shaxsga qaratilgan “men” so'zi ishlatilmoqda. Zero ta'lim-tarbiyada har bir kishiga individual yondashish o'ta muhim ahamiyatga ega va o'ziga xosdir.

“Kompetensiya” degan termini fanga ilk bor 1972-yilda Fransiya ta'lim vaziri Edvard For BMTning YUNESKO tashkiloti qoshida tuzilgan komissiya hisoboti uchun tayyorlangan

“O'qimoq” degan ma'ruzasi orqali olib kirdi[3]. Komissiya “Hayot uchun ta'lim konsepsiyasi”da uzluksiz ta'lim jarayonida kishi kompetentligini to'rt darajada baholashni taklif qildi:

bilimlardan foydalanmoq, ya'ni ta'lim oluvchini keng umumiy bilimlar orqali tor doiradagi chuqurlashtirilgan holda mehnat qilishga tayyorlash;

ishni bajarmoq, ya'ni ta'lim oluvchini standart shaxsiy ko'nikmalardan tashqari komanda bilan ishlashga o'rgatish;

birgalikda yashamoq, ya'ni ta'lim oluvchini o'zgarlarni tushunish va mojarolarni xal qilishga tayyorlash;

rivojlanmoq, ya'ni o'quvchining shaxsiy hislat va imkoniyatlarini kengaytirish orqali “inson potentsialini” oshirishga tayyorlash.

Bunda E.For ta'lim-tarbiyani bilim berish, ko'nikma hosil qilish, malakasini oshirishga emas, balki uni hayotga yo'naltirishga harakat qilgan. Biz ham ushbu yo'naltiruvchi g'oya(konsepsiya)dan chetga chiqmagan holda, uzluksiz va uzviylashgan milliy ta'lim va tarbiyani hayotga, to'g'rirog'i, kasbga qaratishga harakat qilamiz.

Mazkur kompetentlik darjasini egallash kishining butun hayot faoliyati davomida amalga oshiriladi va unga shaxsiy yoinki kasbiy muammolar tug'ilgan tarzda ta'lim olish imkoniyatini beradi. Keyingi 10-15-yil ichida pedagogika fanlarida kompetentlikka qaratilgan dissertatsiyalar va maqolalar soni bir necha o'n barobarga oshgan[5]. Lekin hanuzgacha uning asl ma'nosiga oid juda xilma-xil fikr va mulohazalar mavjud[2]. Odatda kishini:

fanda – har bir hodisa, jarayon, holat yoki voqeani ilmiy-nazariy jihatdan asoslab bera oladigan jismoniy shaxs;

2-jadval

Milliy ta'lim tizimidagi kompetensiyalar

Ta'lim turlari va kompetentlik ko'rsatkichlari	Umumiy o'rt	Maktabgacha
O'rt maxsus, kasb-hunar	Umumiy o'rt	Maktabgacha
kommunikativ; axborotlar bilan ishlash; o'zini o'zi rivojlantirish; ijtimoiy faol fuqarolik; milliy va umummadaniy; matematik savodxonlik; fan va texnika yangiliklaridan xabardor bo'lish hamda foydalanish.	kommunikativ; axborot bilan ishlash; shaxs sifatida o'z-o'zini rivojlantirish; ijtimoiy faol fuqarolik; umummadaniy; matematik savodxonlik; fan va texnika yangiliklaridan xabardor bo'lish hamda foydalanish.	jismoniy rivojlanish va sog'lom turmush tarzining shakllanishi; ijtimoiy-hissiy rivojlanish; nutq, muloqot, o'qish va yozish malakalari; bilish jarayonining rivojlanishi; ijodiy rivojlanish.

Bu o'rinda shuni ta'kidlab o'tish joizki, birinchidan, qobiliyat shaxsga emas, balki jismoniy shaxs tegishli. Zero yurisprudensiyada shaxs ikkiga: jismoniy va yuridik shaxsga ajratiladi. Ikkinchidan, layoqat alohida bir jismoniy shaxsning individual ko'rsatkichi. Shuning uchun ham, “O'zbek tilining izohli lug'ati”dagi ikkinchi ta'rif iste'dod, talant so'zlari bizning holatga juda mos tushadi. U kishida genetik xususiyat kasb etadi. Masalan, san'atga qobiliyatli, texnik qobiliyatli, badiiy adabiyotga qobiliyatli, sportga qobiliyatli jismoniy shaxs va h.k. San'atda

3-jadval

Kadrlar tayyorlashning faoliyat sohasi va unga kompetensiyaviy yondashish

Kadrlar tayyorlash sohasi	Kompetentlik ko'rsatkichlari va baholash darajalari		
	Layoqat	Qobiliyat	Mahorat
San'at va ijodiy faoliyat sohasida	3-darajali	1-darajali	2-darajali
Pedagogika sohasida	1-darajali	3-darajali	2-darajali
Ishlab chiqarish sohasida	3-darajali	2-darajali	1-darajali

Layoqat – biror ishga yaroqlilik, qodirlik, qobiliyatlik[8]. Bu o'rinda yaroqlilik va qodirlik so'zlari ta'lim sohasiga mos tushadi. Qobiliyat esa, biz yuqorida ko'rib chiqqanimizdek, alohida bir ma'noga ega tushuncha. Masalan, psixologik, mehnatsevarlik va kasbiy layoqatlar va h.k. Ta'lim-tarbiyada u pyedagogning qo'l ostidagi o'quvchilarni o'z yaqinidek hurmat qilishi, ardoqlashi, bor vujudi bilan o'z kasbiy mahoratga kirishi, e'zozlashi va mehnatsevarligida namoyon bo'ladi[10]. Bunday fazilat pedagog uchun birlamchi ahamiyat kasb etadi. Shuning uchun ham, pedagog kasbini tanlamoqchi bo'lgan jismoniy shaxslarning, avvalambor, layoqat darajisini aniqlash va uni rivojlantirishga doir ta'lim-tarbiya berish zarur.

ta'limda – rasmiy ta'lim normativ-hujjatlarda belgilangan talablarga mos bilim, ko'nikma va malakaga ega bo'lgan hamda ularni o'z hayot, jumladan mehnat faoliyatida qo'llay oladigan kishi;

amaliyotda – hayot, jumladan mehnat faoliyat tajribasiga ega bo'lgan, o'z sohasida kishilarga ustozlik yoki murabbiylik qila oladigan mutaxassis sifatida qaraladi. Bu ham kompetensiyaning asl mohiyatini ochib bermaydi.

Yuqorida keltirilgan mulohazalardan kelib chiqib, ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchilarda “kompetensiyani shakllantirish” emas, balki “kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta'lim-tarbiya” deyish har jihatdan o'rindidir. Masalan, 2015-yilda Respublika ta'lim markazi tomonidan tayanch va xususiy kompetensiyalar belgilangan (1-jadval). Bunda xususiy kompetensiyalar har bir o'quv faniga tegishli ravishda ishlab chiqilgan hamda DTSda hamda o'quv dasturlarida aks etgan.

Bizning fikrimizcha, kompetensiya – kishi, jismoniy shaxs yoki individning layoqat, qobiliyat va mahorat darajasi. Chunki, 1-jadvalda ko'rsatilgan tayanch va xususiy kompetensiyalarni ta'lim oluvchi individning layoqat, qobiliyat va mahorat ko'rsatkichlari sifatida aks ettirish mumkin-ku. Masalan, qobiliyatga – matematik, kommunikativ, musiqiy, texnik, ijodiy kabi ko'rsatkichlarni kiritish. Layoqatga – kasbiy, psixologik, pedagogik, ilmiy kabilar. Mahoratga – matematik savodxonlik, nutq, fan va texnika yutuqlaridan xabardor bo'lish, o'qish va yozish, axborotlar bilan ishlash kabilarini kiritish.

Qobiliyat – bilim, ko'nikma va malakalardan farqli o'laroq, shaxsning muayyan faoliyat yuzasidan layoqati va uning biron bir ishni uddalay olishidagi subyektiv shart-sharoitlarini ifodalovchi individual ruhiy va jismoniy xususiyatlari[7].

qobiliyat jismoniy shaxsning birlamchi individual ko'rsatkichiga kiradi va shuning uchun ham kadrlar tayyorlashda jismoniy shaxsning ushbu xususiyatini inobatga olish birlamchi ahamiyat kasb etadi (2-jadval). Sanoatning ishlab chiqarish sohasiga tayyorlaydigan ta'lim-tarbiyada va ishga qabul qilinayotgan jismoniy shaxsning mahorati o'ta muhim ko'rsatkichga ega[11]. Pedagogika sohasida esa individning layoqati 1-o'rinda inobatga olinishi maqsadga muvofiqdir.

Mahorat – mohirlik, ustalik, epchillik[9]. Oddiygina qilib aytganda, jismoniy shaxsning mahorati – o'z kasbining ustasi va mazkur kasb bo'yicha ustozlik qila olish darajasi. Har bir ishning mohir ustasi, uning tegishli sohani bilishi, unga oid malaka tajribasiga ega ekanligi bilan bahonaladi. Shuning uchun ham u ta'lim amaliyoti, ya'ni jismoniy shaxsning olgan nazariy bilimlarini amaliyotda qo'llay va shogirdlarni tayyorlay olish darajasi bilan bevosita bog'liqdir. Mahorat, nafaqat, bilim va ko'nikmaga, balki katta hayotiy tajribaga ham suyanadi. Ishlab chiqarish korxonalarida jismoniy shaxsning mahorat darajasi birlamchi kompetentlik ko'rsatkichi bo'lib hisoblanadi.

Yuqoridagi metodologik holatdan kelib chiqqan tarzda zamonaviy an'anaviy ta'lim – kishini hayotga, jumladan,

mehnatga tayyorlashning kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan tizimlashgan, rasmiy, muddatli, tegishli bilim, ko'nikma va malaka berish vositasi. Aynan kompetensiyaviy yondashuv zamonaviy ta'limda o'ta muhim o'rin egallaydi. Chunki har bir kishi(individ)ni, avvalambor, kasbiy layoqatini aniqlash, unga tegishli qobiliyatini baholash, so'ngra, kasbiy mahoratga tomon yo'naltirish maqsadga muvofiq. Ta'lim-tarbiya individni kompetentlik darajasiga monand ravishda uzviylashgan va uzliksizliklashgan tarzda olib borish milliy ta'limning hozirgi zamon talablariga juda mos tushadi. Chunki ana'anviy ta'limning maqsadi – hayotning barcha jabhalariga yoki iqtisodiyot sohalariga kadrlar tayyorlash. Shuning uchun ham, 1999-yil 29-avgustda "Ta'lim to'g'risida"gi O'zR qonuni bilan bir paytda "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" qabul qilingan hamda Dastur qonun maqomini olgandir.

Yaponiya va Janubiy Koreyaning ta'lim-tarbiyasida bolajonlarni kasbga yo'naltirish bog'chadan boshlanadi[10].
4-jadval

Ta'lim turlari bo'yicha individga kompetensiyaviy yondashish

T/r	Ta'lim turi	Individga kompetensiyaviy yondashish
	Maktabgacha	Uch yoshligida bolajonning layoqati aniqlanadi → qobiliyat darajasini baholanadi → tegishli kasbiy mahoratga tomon yo'naltiriladi
	Umumiy o'rta (maktab)	1-4-sinfda o'quvchining layoqati va qobiliyatiga aniqlik kiritiladi → kasbiy mahorat sohasini tanlashga ko'maklashiladi. Yuqori sinflarda o'quvchining mahorati oddiydan murakkabga tomon oshirilib boriladi.
	Maktabdan tashqari	Mahorat darajasining innovatsion yo'nalishlari bo'yicha o'quvchini tegishli to'garaklarda faol ishtirok etishi ta'minlanadi.
	O'rta maxsus (akademik litseyda)	Kompetentlik darajasiga qarab o'quvchini oliy ta'limning kasbiy yo'nalishiga tayyorlanadi.
	Kasb-hunar	Kompetentlik darajasiga qarab o'quvchini kasb-hunarga tayyorlanadi.
	Oliy	Bakalavrni ishga joylashtirish va lavozim darjasini belgilash nuqtayi nazardan kompetensiyaviy darajasi ta'minlanadi. Magistrni ijodiy kompetentligiga qarab tegishli ilmiy sohani tanlashga va innovatsion faoliyatga yo'naltiriladi.
	Oliy ta'limdan keyingi	Doktorantlarning ilmiy yo'nalishi, rahbari va opponentlarini belgilashda ularning ixtisoslik shifri emas, balki kompetensiyaviy darajasiga qaratiladi.
	Malaka oshirish	Tinglovchining kompetensiyaviy darajasi aniqlanadi → tegishli kasbda oqsayotgan darjasi bo'yicha malaka oshirish yo'nalishi va ta'lim muddati belgilanadi.
	Qayta tayyorlash	Tinglovchining kompetentlik darajasiga qarab kasbiy ta'lim yo'nalishi aniqlanadi va o'qish muddati belgilanadi.

ADABIYOTLAR

1. "Ilk qadam" MTMning davlat o'quv dasturi. I.V. Grosheva va boshq.– T.: MTV, 2018.–6-b.
2. Chomsky N. Fspekt of the theory of syntax. Cambridge.- R.198-199.
3. <https://ru.wikipedia.org/wiki/For,Edgar>.
4. Nigmatov A.N., Omonov B.O. (2021). Waste: The Experience Of Creative Approach, Innovative Suggestion And Practical Classification. The American Journal of Applied Sciences, 3(03), –P.56-63.
5. Omonov B.O. Model for the development of environmental competence of directors of pei in advanced training courses on waste management. Frontline social sciences and history journal, Table of Content – Volume 03 Issue 02 (February). –P.46-57. (Global impact factor 6.8).
6. Yermakov D.S. Kompetentnyy podxod v obrazovanii // J. Pedagogika. № 4.-M.,2011.- S. 8-15
7. Qobiliyat. O'zbek tilining izohli lug'ati. 5-j.–T.: "O'zME DIN", 2008.–317-b.
8. Layoqat. O'zbek tilining izohli lug'ati. 2-j.–T.: "O'zME DIN", 2006.–483-b.
9. Mahorat. O'zbek tilining izohli lug'ati. 2-j.–T.: "O'zME DIN", 2006.–575-b.
10. Petinenko I.A., Tkach A.A. Sistema obrazovaniya v Yaponii: chtu vedet etu stranu k uspehu? – Vestnik Tomskogo gosuniversiteta. №2, 2012. – S. 174-178; BBC news | UK | Education | South Korea's education success.
11. Omonov B.O. (2023). Educational technologies used in teaching topics related to the development of environmental competence in waste management. current research journal of pedagogics, January 30, 2023-y. 4(01). – P.62–67. <https://doi.org/10.37547/pedagogics-crjp-04-01-10>. DOI-10.37547/social-fsshj (Global impact factor 8.145).